

(РЕ)КОНСТРУКЦИЈА ЈЕДНОГ ЧИТАЛАЧКОГ УКУСА: ПОЕТИКА КЊИЖЕВНОСТИ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

БОЈАН ЈОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се разматра теоријско-методолошки основ приступа Слободана Јовановића књижевним делима, са намером да се утврди да ли се у темељу разноликих занимања налази заједнички поетички именитељ, односно да ли се, уколико постоји, он доследно и једнообразно одражава на непосредне критичке судове у темељу бројних Јовановићевих списа о књижевности. Указује се на генолошку ширину Јовановићевих интересовања (окренутост ка драми и прози праћена сразмерно рејим али не мање значајним увидима у поезију), да би се пажња усмерила на књижевне врсте које су посебно блиске критичару Јовановићу. На крају се даје покушај (ре)конструкције како Јовановићевог књижевног укуса тако и одговарајућег виђења (вредности) књижевности, који обухвата пуни распон његових естетичких, поетичких, стилистичких и аксиолошких ставова.

Кључне речи: Слободан Јовановић, књижевна критика, поетика, књижевна генологија

ВРСТЕ ПУБЛИКЕ И УЖИВАЊЕ (У) КЊИЖЕВНОСТИ

Питања (везе између) доживљавања и просуђивања књижевности, у распону од утисака и судова које доноси појединачни љубитељ књижевности преко ставова академски образованих критичара до јавног укуса друштвених група – односно, од процене појединих дела преко анализе општих књижевноисторијских појава до представљања ставова (наших) знаменитих проучавалаца књижевности, присутна су у размишљањима Слободана Јовановића и у имплицитном и у експлицитном облику. У раним запажањима везаним за актуелне културне догађаје који укључују књижевност, као што је случај са репертоаром Народног позоришта у Београду, Јовановић размишља о саставу програма са становишта различитих категорија публике. Истичући широк и неуравнотежен распон играних комада, који као да је плод различитих

* Институт за књижевност и уметност, Београд; bojan.jovic@ikum.org.rs

управа позоришта а не једне, он разликује „ствари које су за недељну публику, или које нису ни за какву публику“;¹ потом драме у којима „могу уживати само људи сити, и пресити књижевности“, којима сва књижевност изгледа као шаблон, и који од књижевних производа захтевају искључиво новину и необичност; на крају, комаде попут „*Мизантропа*“, у коме ван Француске, могу опет уживати само професори књижевности“.²

У опису три врсте гледалаца и њиховог очекивања Јовановић употребљава двозначне метафоре које упућују и на телесни и на емоционални доживљај приликом рецепције драмских дела. Сличној метафорици Јовановић прибегава и када приказује превод Свифтових *Гуливерових љушовања*, уочавајући различите врсте читалаца којима се дело по правилу допада. По том питању, *Гуливерова љушовања* имају „још ту јединствену срећу“ да се, у једном истом народу, допадају најразличитијим врстама читалаца. У њима може „уживати један књижевни пробирач, који се већ осећа засићен књижевношћу, а може уживати и један ђак из ниже гимназије, у кога се воља за читањем тек пробудила. (Познато је да постоје нарочита дечија издања Гуливера, са сликама у боји.)“³

Појмовима уживања, (пре)ситости и допадања, као различитим реакцијама читалаца / гледалаца на текст, Јовановић додаје и осећање забављености: „Врло често док читамо књигу, ми се забављамо;“⁴ „читајући *Кандида*“ ми се „забављамо једнако, а местимице чак и смејемо, и то од срца“.⁵ Способност изазивања забаве превазилази домен појединачних књижевних дела и представља одлику и ширих појава, попут

¹ Сличну врсту публике, са укусом који се своди на чулно уживање уз искључење виших можданих функција Јовановић описује у тексту посвећеном „Дубравки“ Џива Гундулића: „То је одиста један комад који се на тргу даје, где свет не долази да размишља, или боље, где долази свет који не размишља, који од представе тражи само да као призор вреди, да буде нешто за очи занимљиво, нешто што се и без речи може разумети, или, ако већ и њих мора бити, а оно бар да се оне не говоре, него да се певају, те да се и од њих има чулно уживање ...“ С. Јовановић, „Дубравка...“, *Ириказање у шри чина од Џива Гундулића* [Српски *џрејег*, Београд, *и* (1895), *стр.* 4, 127-130], у: Слободан Јовановић, *Порџрејџи из истрџорије и књижевностџи*, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд 1963, стр. 328.

² С. Јовановић, „Молијеров Мизантроп“ [1892], *Нејознатџи рагови 1892-1902*, Филип Вишњић, Београд 2005, стр. 104, у: Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић – Теорија* [Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017, стр. 512.

³ С. Јовановић, „*Гуливерово љушовање у Лилијуџи*“, од Џ. Свифта. С енглеског прев. Вићентије Ракић. Из *Дела*, 1903.“ [СКГ 3 (1903), 10/3, стр. 226-231], у: Слободан Јовановић, *Из истрџорије и књижевностџи*, Беолетра, Београд, 2013. стр. 311.

⁴ „*Золин Слом*, у преводу г. М. Довијанића“, [1894], СД XII, стр. 505–508, у: *Из истрџорије и књижевностџи*, стр. 270.

⁵ С. Јовановић, „*Кандиг или ојџимизам*“ [1903], *Из истрџорије и књижевностџи*, Беолетра, Београд, 2013. стр. 228.

засебне области књижевности намењене најмлађим читаоцима: „Дјечија књижевност, по својој дефиницији, требала би да буде најзабавнија књижевна врста; код нас је најсувопарнија.“⁶

КЊИЖЕВНЕ ВРСТЕ И ИЗНЕВЕРЕНО ОЧЕКИВАЊЕ

Непосредни (емоционални) доживљај (праћен телесном реакцијом), међутим, само је први корак у обликовању обухватног односа према књижевним чињеницама: често, када прочита неку књигу, читалац је у неизвесности шта је заправо писац хтео да каже и куда га је водио.⁷ Понекад се, као у случају Волтеровог *Кандида*, јавља и упадљиви несклад између укупног утиска који дело оставља и онога што би се очекивало од његове садржине, која није тако весела. „*Кандид* нас оставља у лепом расположењу, иако је његова философија горка, а оно што се у њему прича, грозно и ужасно. И о том вреди размислити, — о том ведром утиску који добијамо од једне црне приче.“⁸ На сродно „изневерено очекивање“ Јовановић указује и приликом анализе рецепције Гундулићеве *Дубравке*, која би, по темама које обухвата (подмићивање народа, неозбиљност делатних ликова, беседе против изопачавања нових нараштаја) требало да представља сатиру. Наведена жанровска одређеност, међутим, не долази до изражаја када се комад гледа, пре свега зато што се у неколико наврата певају пастирске песме које саме по себи неминовно остављају утисак идиле. Иако би при читању елементи сценске представе требало да изостану и да оно што остане заиста представља сатиру, ни у овом случају доживљај није онакав какав бисмо очекивали: „кад рашчланимо утисак који смо од *Дубравке* добили, ми видимо, не без изненађења, да он није баш онакав какав би, кад је од сатире, требао да буде. Он је одвећ пријатан и благ. Пошто смо прочитали ту сатиру, ми се налазимо у једном тихом, у једном ведром, у једном безмало, идиличном расположењу. И онда се питамо и нехотице: да ли је то што смо прочитали одиста било сатира?“⁹

Одгонетање разлога за наведену упитаност води Јовановића ка анализи основних поетичких особености Гундулићевог поступка у *Дубравки*, утемељених на неподељности општег тона: наместо да комаду да озбиљнији, чак и опорији, тон, прикладан за сатиру, писац је, по Јовановићевом мишљењу, изабрао слadak, благ и мио, готово женски деликатан тон, који би пре приличио идили. Као објективне узроке за овакав

⁶ „Одговори на питање нашег Уредништва српским књижевницима“, у: *Из историје...* стр. 152.

⁷ „*Золин Слом...*, нав. дело, стр. 270.

⁸ *Кандид или ојџимизам*, исто, стр. 228.

⁹ „*Дубравка*, приказана у три чина од Џива Гундулића“, у: Слободан Јовановић, *Поријетии из...*, стр. 328-329.

Гундулићев избор Јовановић наводи најпре његов стих, лак, чист, ритмичан и хармоничан, који, „мек, одвећ гибак и слаткозвучан“,¹⁰ ублажава исказано. Други могући разлог лежи у Гундулићевој религиозности, присутној и код осталих дубровачких књижевника, која „у обичним приликама, стишава и блажи; под њеним утицајем постаје човек знатно мекши.“¹¹

О ПИТАЊИМА (ВАСПИТАЊА И КРИТИКЕ) УКУСА

Иако разматра питања индивидуалне и колективне рецепције књижевности традиционално повезана са проблематиком укуса, Слободан Јовановић експлицитно именује ову тему (тек) при описивању методолошко-теоријских позиција оснивача савремене књижевне критике – Љубомира Недића и Богдана Поповића.¹² Будући да је Богдан Поповић од наших теоретичара књижевности дао најсистематичнију расправу о питањима укуса, разумљиво је што Јовановић у свом осврту на Поповићев лик и дело пружа и најобимнији преглед његових идеја, обраћајући посебну пажњу на однос критичког суда и укуса. Правилни суд у књижевним стварима преко је потребан будући да су дела од неједнаке вредности и имају различито дејство на наш духовни развитак – добра утичу повољно, лоша неповољно. Рђав књижевни укус наводи на читање рђавих књига, доводећи коначно до извитоперавања целокупног васпитања

¹⁰ Исто, стр. 331.

¹¹ Исто, стр. 333.

¹² Јовановић у кратким цртама истиче сличности и разлике Недића и Поповића, који „чине пар, као што чине у песништву Ракић и Дучић. Професор филозофије, у кога је и Богдан учио, Недић се у књижевној критици мање од Богдана интересовао за естетику и теорију књижевности, а више од њега за личну карактеристику писца. Богдан је овај укус васпитао поглавито на француским писцима, а Недић на енглеским и немачким. Богдан је испитивао како је дело начињено; Недић, који је махом писао о песницима, испитивао је искреност и дубину њихове осећајности; задржавао се, истина, и на њиховој форми, али не онолико колико Богдан. И он и Богдан били су полемичари. Богдан није почињао полемику докле се не би добро документовао: он се за њу опремао као адвокат за претрес. Недић је улетао у полемику врло смело, и збуњивао је противника својом плаховитошћу. Богдан је ценио код Недића његову кураж мишљења, а Недић код Богдана његову књижевну културу. У књижевним оценама нису се увек слагали. Недић је сматрао Змаја више за стихотворца него за правог песника. Богдан је гледао у њему правог песника. Велика књижевна симпатија Богданова био је Лаза Лазаревић. Недић је тврдио да је Лазаревић тако брзо исцрпао своје приповедачке моћи, да је питање да ли је он био прави приповедач, или само један дилетант који је имао две-три срећне инспирације. Што је највише везивало Недића и Богдана једнога за другог било је то, што су обојица били западњаци. Обојица су знатно допринели развоју наше књижевне критике, — Недић тиме што је утврђене књижевне вредности подвргао новом претресу, а Богдан тиме што је за оцену књижевних дела употребио нове, и много прецизније методе него што су биле старе.“ С. Јовановић, „Богдан Поповић“ [1948/1962, 1991], *Из историје и књижевности*, стр. 124.

појединца; стога се о укусу мора водити рачуна, па и препирати. Правилни суд, према Јовановићевом опису Поповићевих ставова, утемељен је у добром укусу, који се не састоји само у тачном мишљењу већ и у тачном осећању. Човек доброг укуса прво осети, па тек потом, самосталном анализом свог осећања, схвати лепоту једног књижевног дела.¹³ Самостално мишљење само по соби, међутим, још не чини добар укус, будући да је, уз природне склоности за добар укус потребна и књижевна култура, те се укус тако може и мора васпитавати.

ПРИВАТНО И ЈАВНО У КРИТИЦИ

За разлику од Поповића, међутим, Јовановић са своје стране уважава постојање одређеног отклона између личног доживљаја књижевности и суда о њој, можда и квалитативно обележен, управо заснованом на разлици између приватне и јавне личности. При томе је нарочито занимљиво истицање критеријума „искрености“ у испољавању личног укуса: „Свој лични укус човек обелодањује искреније у додиру с књижевницима који нису највишега ранга, него на пример у додиру с Омиром, Дантеом, Шекспиром и Гетеом.“¹⁴ Напетост између укуса и (израженог) суда исказује се кроз чињеницу да се личне читалачке наклоности не морају нужно подударати са јавним ставовима о књижевности, нити се, пак, вредносни суд може у сваком случају ослободити предрасуда које доноси лични књижевни укус. Јовановић уочава позитивну страну такву могућности код Љубомира Недића, управо у односу према Свифтовој поетици: иако на први поглед може изгледати чудновато да је Свифт међу Недићевим књижевним симпатијама, будући да „дивљина Свифтове сатире, беснило његове мржње, његова патолошка гадљивост према човеку и свему што је људско, грозотни реализам његових мизантропских снова и алегорија, који опомиње на једног Дантеа безбожног и прозаичног“¹⁵ никако нису одговарали Недићевом укусу. Наместо ових особина, Недић је код Свифта ценио пре свега писца – „његов крепак идиоматичан језик, његов прост популаран стил, његову вештину да са речником обичног човека буде речит и изразит.“¹⁶

¹³ Исто 118-119. И даље: „Обични читалац прелази олако преко свог личног осећања; он се поводи за општим мишљењем, које није увек тачно, и које, што је најглавније, није његово властито. Или, ако и покуша анализати своје властито осећање, он се, због оскудице стрпљења и оскудице извешбаности, задржава на површини свог осећања, и даје један суд који није толико продубљен да би могао бити тачан.“

¹⁴ Исто, стр. 126.

¹⁵ С. Јовановић, „Љубомир Недић“ [1917/1920], СД XI, стр. 687, у: *Из историје и књижевности*, стр. 64-64.

¹⁶ Исто, стр. 65-66.

ЛИЧНЕ (НЕ)СИМПАТИЈЕ И КРИТИЧКИ СУД

Превазилазећи несклад између личних склоности и потребе да се буде непристрасан, Недић, по виђењу Јовановића, не одбацује Свифтово дело, иако суштински страно његовом укусу, и окреће критичку пажњу ка његовој списатељској вештини, пре свега ка језику и стилу. Супротстављену ситуацију, у којој претпостављање личног укуса критичарској улози – или, тачније, одбацивање разлике између личног (не-естетичког) доживљаја и публици представљеног критичког суда – доводи до искривљавања објективног приступа и анализе, и утиче на домет критике, Јовановић уочава у ставу Богдана Поповића према Ибзеновим делима. Међу свим Поповићевим књижевним антипатијама, по мишљењу Јовановића, најјача и најтрајнија био је несумњиво Хенрик Ибзен; оцењујући Ибзена, Поповић би занемаривао и песника и позоришног писца, свом снагом се обрушујући на социјалног мислиоца.¹⁷ Идејна односно идеолошка критика ове врсте занемарује унутрашње, књижевне или естетичке квалитете пишевог дела на шта Јовановић, можда и унеколико иронично, скреће пажњу: „Једино што би се Богдану могло замерити, то је што због Ибзенових идеја које није одобравао, није признавао ни оне добре стране које је Ибзен као песник и позоришни писац имао.“¹⁸

ПРОТИВ УТИЛИТАРНОГ

Са друге стране, чини се да ни сам Јовановић није у потпуности имун на огрешења према објективности, што можда најочитије долази до изражаја у критици ставова Светозара Марковића о књижевности. Унеколико упрошћавајући приказане идеје, Јовановић описује Светозара Марковића као „дрског и површног новинара који је сматрао сву књижевност за једну ситницу, дангубу, или у најбољу руку играчку, и тврдо веровао у њено уништење“.¹⁹ односно као позитивисту и социјалисту који сматра да је књижевност „прост зачин власничкој беспослици“.²⁰ Исти однос

¹⁷ “ С. Јовановић, „Богдан Поповић“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 128.

¹⁸ Исто. Сретнији спој личног доживљаја и критичког иступања Јовановић налази код Иполита Тена: „Тен, ако не увек, а оно врло често, давао својим личним утисцима вид строго научних опажања, али стоји и то да су Тенови лични утисци врло често били савршено тачни. Поред све своје тежње за научним систематисањем он је имао врло много интуиције, — и због тога је, ако не у књижевној историји, а оно у књижевној критици, имао врло срећна открића.“ С. Јовановић, „Урош Петровић“, *Из историје и књижевности*, стр. 90.

¹⁹ С. Јовановић [Yoric], „Радована Кошутића *Кријика и књижевности*“ [*Видело* 22 (21. фебруар [5. март] 1893), стр. 3], *Непознати радови 1892-1902*, стр. 30., у Милосављевић, *нав. дело*, стр. 518.

²⁰ Исто.

Јовановић има и према Марковићевим следбенику Пери Тодоровићу и његовом ставу, насталом на трагу естетике Чернишевског, да је сва уметност недостојна мисленог човека.²¹ Јовановићева критика јасно показује противљење оцени да је књижевност споредна, бескорисна и сувишна разбигра доколичарима.²² Опет, ни доказивање корисности не чини књижевности услугу, будући да они који је бране – Јовановић при томе наводи Светомира Николајевића – од уског утилитаристичког гледишта Марковићеве школе, свим силама настоје да докажу њену корисност. При томе се као пример наводе књижевна дела у којима су популарисане научне истине, или проповедане напредне идеје, и чија корисност, по Јовановићевом суду, одговара корисности једног учбеника или једног слободоумног чланка. На тај се начин спасава, „ако не права, велика, књижевност, а оно бар књижевност поучна и тенденциозна; то истина није било много, али то је било све што се још могло спасти са тог утилитаристичког гледишта које је „дух времена“ натурао Николајевићу.“²³ Као и код Недићевог одступања од потпуне доследности при суђењу, и у овом је случају, међутим, за Јовановића најбоље то што је Николајевић у својим расправама „заборављао утилитаристичко гледиште, и писао понајвише о таквим књижевницима чија се корисност тешко дала доказати, на пр. о том истом Шекспиру кога је у погледу корисности Пера Тодоровић ставио испод кобасичара.“²⁴

²¹ С. Јовановић, „Богдан Поповић у одбрани естетике“ [*Правда* (14. [26] април 1929). стр. 4], *Из историје и књижевности*, стр. 192. На другом, пак, местима, Јовановић објективније образлаже ставове социјалиста: „Школа Светозара Марковића, под утицајем руских социјалиста, потцењивала је књижевност и уметност, — и Пера Тодоровић прерадио је за нашу публику једну руску расправу о уништењу естетике. Наши социјалисти, као и многи други наши интелектуалци тога доба, признавали су једино ауторитет науке. Веру су одбацивали као сујеверје, а уметност као дангубу. Били су уверени да није потребно неговати код човека уз интелектуалне особине још и осећајне и моралне. Морално васпитање добијало се без нарочитога труда, такорећи, аутоматски, уз научно образовање. Што се тиче осећајности, она је била знак слабости: научно образован човек требао је да буде хладан и неузбудљив као и сама наука. Тај претерани рационализам који је већ граничио бездушностију, Тургењев је оличио у свом Базарову.“ „Богдан Поповић“, *Из историје и књижевности*, 115.

²² Када се погледају Марковићеве списи о књижевности, увидеће се, међутим, да је Марковићева критика усмерена добрим делом на конкретне примере савремене књижевности и да Марковић уз њу даје и позитивне примере за ауторе и дела која одговарају захтеву квалитета, односно историјском тренутку и идеолошкој потреби, попут Змаја, Јакшића, Његоша, Дикенса, Игоа, Гогоља, Љубена Каравелова, Чернишевског.

²³ С. Јовановић, „Богдан Поповић у одбрани естетике“, *нав. дело*, стр. 193.

²⁴ Исто.

ПОУЧНОСТ КЊИЖЕВНОСТИ; РАЗУМ И ЕМОЦИЈЕ; ИЗОСТАНАК КОМПОЗИЦИЈЕ

Иако Јовановићева промишљања у начелу одбацују захтев да књижевност буде корисна или тенденциозна заступањем одређених моралних или политичких идеја са циљем да пружи непосредну поуку и корист²⁵ и показују, у духу једне од функција које Хорације приписује књижевности,²⁶ знатно веће присуство исказа о забави коју пружа читање, у њима се понекад ипак може пронаћи и одсев другог захтева из *Песничке уметности* – као у случају када се захваљује Милутину Миланковићу што му је на читање послао „тако пријатну и у исти мах тако поучну лектуру“.²⁷ Јовановић, даље, унапред не одбацује ни нарочити жанр моралистичке књижевности, о коме подробније пише поводом појављивања свеске етичких размишљања *За сваки дан*, Уроша Петровића, прерано преминулог предавача француске књижевности на Београдском Универзитету. Јовановић сматра да Петровићеве белешке, уз *Мисли* Божидара Кнежевића, заслужују нарочито место у нашој посусталој књижевности окренутој моралним питањима; она је, по гашењу Доситејеве школе прешавши у руке „полукњижевника“, доживела пад у виду „поука за народ“ писаних оскудном, укалупљеном мишљу и усиљеним и неприродним називи народним стилем.²⁸

Јовановић при томе прави занимљиву паралелу између моралистичког жанра и песништва, истичући да вредност и једног и другог рода не лежи у новини већ у искреној проживљености исказаног – као што „најобичнији осећај добија свежину и чар у стиховима онога песника који га је искрено осетио“²⁹ на исти начин најпознатија морална истина „добија свежину и чар у списима онога мислиоца који се о њој сам собом поново уверио.“³⁰ Стога, као у поезији, и у моралистичкој књижевности

²⁵ Макар то било и схватање поезије као средство у служби националне мисли. „Као год што смо ми до Војислава уносили у књижевност тежње патриотске, тако су Хрвати уносили у књижевност, поред тежњи патриотских, још и тежње верске, тежње политичке, тежње социјално-политичке итд. Нова школа би имала да буде, на првом месту, протест противу католицизма и шовинизма у књижевности. И ето тако је питање о томе да је уметност циљ или средство, постало ту готово политичко питање...“ Слободан Јовановић, *Xeres de la Maraja, Knjiga Vocadaro*, 1898-1899, у: *Из историје и књижевности*, стр. 295.

²⁶ „Или да користе, или да забаве песници желе; / Или да уједно кажу пријатност и поуку неку“, Квинт Хорације Флак, *Песничка уметност* (333-334), у: Петар Милосављевић, *Теоријска мисао о књижевности*, Светови, Нови Сад, стр. 61.

²⁷ Писмо Слободана Јовановића Милутину Миланковићу од 21.04.1937, у: Драган Трифуновић, *Из њрејске Милућина Миланковића*, 1879-1958, Бео Синг, Београд 2007, стр. 200-201.

²⁸ „Урош Петровић“, *Из историје и књижевности*, стр. 91-92.

²⁹ Исто, стр. 93.

³⁰ Исто.

„није главно оригиналност, него искреност, — у поезији, искреност осећања, у моралистичким списима, искреност убеђења.“³¹

Присни доживљаји душе, међутим, сами по себи не чине довољну вредност у књижевности. Јовановић, уз проживљеност онога о чему се пише, истиче и захтеве песничке вештине, опет у складу са одјеком Хорацијеве препоруке „Ма шта да испадне најзад, нек доследна бар је целина“.³² Уколико су се у нашој моралистичкој књижевности практични савети и садржински и формално „стереотиписали“, у приповедној прози то није био случај. Будући врло млада, наша књижевност не пружа „никаквог књижевничког искуства да бисмо могли на основу њега утврдити правила, како се пишу књиге.“ Управо зато, она се није могла „стереотиписати и постати једна вештина коју су кадри и они научити, који дара немају. Она је још наивна, још једнако ствар надахнућа.“³³

О КОРИСТИ И ШТЕТИ КЊИЖЕВНИХ ПРАВИЛА

Овакво стање према Јовановићу има и своју добру и своју рђаву страну: лоша је што, услед невештине израза, код наших књижевника често пропадне и најлепша мисао; добра, пак, што код нас може с успехом писати само онај ко има истинског дара, док у земљама где је књижевност старија књижевни успех – додуше привремен – могу постићи и они без дара али занатски вешти.

Јовановић подвлачи да се његова критика не односи на недостатак стила у наших писаца већ само на недостатак композиције: најпре, основно и саморазумљиво, композиција претпоставља постепене и припремљене прелазе са одељка на одељак књиге; потом подразумева и јединство, са усклађеним појединостима које се узајамно допуњују, образујући, поред појединачног значења, и једну целину. „Све појединости ваља, дакле, једном циљу да воде и ни једна од њих не сме бити више истакнута но што треба ради тога циља. У кратко, цела приповетка треба на једно да је срачуњена.“³⁴

³¹ Исто.

³² Хорације (23), П. Милосављевић, *Теоријска мисао о књижевности*, стр. 54.

³³ „Золин Слом...“, *нав. дело*, стр. 269.

³⁴ Управо је композициони захтев у темељу Јовановићевог неслагања са судом Љубомира Недића поводом спева Лазе Костића *Самсон и Делила*: „Ја сам дошао до сасвим других закључака него Недић. Костићев спев није само низ невезаних епизода; све епизоде везује уједно и даје им дубљег смисла карактер и судбина Делилина. Њен случај није онако прост као што Недић узима: случај једне жене која је крај живог љубавника заборавила мртвог мужа. У Делили постоји извесно двојство: она и воли и мрзи Самсона, и та мржња коју према њему осећа доказ је можда да свог мужа није ни крај Самсона заборавила. Двојство Делилине природе, које је по свој прилици Костићу изгледало врло важна ствар, Недић није уочио.“ Лазе Костића „Самсон и Делила“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 200.

Уколико се поводом недостатка књижевног дара не може ништа учинити, ствари стоје другачије са композицијом, будући да она није плод надахнућа нити личног темперамента већ ствар рачуна. Захтевајући стрпљење, труд и размишљање, композиција је искључиво дело наше интелигенције, и, као таква, своди се на разумна правила чији је смисао доступан свима.

Наши писци, по правилу недостатни по питању композиције (“Код наших приповедача то је реткост. Код њих су појединости навек занимљивије од целине. /.../ Њихове књиге немају центра око кога би се све савијало. Појединости које су у њима нису груписане, него набацане. То је један хаос, често, веома занимљив ипак.”³⁵), не могу пронаћи добре узоре међу домаћим писцима; то, међутим, могу надокнадити из страних књижевности: „У томе погледу, добри преводи могу доста да учине. Они нам не могу дати дара ако га немамо, али нас могу научити како да га употребимо, ако га имамо. Нарочито, можемо из њих научити како се књиге пишу.”³⁶

ПОДСВЕСНО И КЊИЖЕВНА ФОРМА; ПРИМИТИВИЗАМ – ОД ЗАНИМЉИВОСТИ ДО МОДЕ

Рационална правила у књижевности показују и своја ограничења: она се не могу применити са подједнаким успехом на сваку књижевну врсту или тему. Критика Шекспировог *Краља Лира* открива Јовановићеву уздржаност, колико личну толико, чини се, више поетичку, према екстремним душевним стањима, која нису и не могу бити у функцији развијања карактера, односно тешко се дају обликовати у разумом одмерену композицију / форму. Јовановић истиче да главни јунак Шекспирове драме краљ Лир, „карактера нема: то је луд човек. Кад драма почиње он има на себи све предзнаке лудила: што даље долази само обележава разне ступње лудила.”³⁷ Лиру се

³⁵ „Золин Слом...“, нав. дело, 270.

³⁶ Исто, 270-271. Са друге стране, међутим, Јовановић јасно истиче везаност књижевноуметничког дела за језик на коме је написано – „Другим речима, оно што је најлепше у Молијеру не може се превести. У оригиналу, човек се још и може, кад зна добро француски, дивити лепотама његовог француског језика, али како да им се диви у преводу? [...] Не треба се варати: Молијер, преведен на наш језик, изгледа као наше народне песме преведене на немачки језик. Молијер без свога матерњег језика није више књижевник“ (С. Јовановић, „Молијеров Мизантроп“ [1892], *Нејознајни радови 1892-1902*, стр. 105-6.) „у: Милосављевић, нав. дело, стр. 93. Када је, пак, реч о Јовановићевом општем ставу према (књижевном) језику, управо књижевници својим радом могу да допринесу превазилажењу недостатака Вукове језичке реформе, која је створила „предрасуду да је народ једини који ствара језик“ – обogaћујући речник изразима за иоле финије осећаје и теже мисли за које народ нема речи. С. Јовановић, „Зановет’ Милана Ћ. Милићевића“ [Рег 30 (24. март [5. април] 1894), стр. 2-3], *Нејознајни радови 1892-1902*, стр. 47, у: Милосављевић, нав. дело, стр. 520.

³⁷ „Шекспиров Лир“ [1894], *Нејознајни радови 1892-1902*, стр. 157-162. у: Милосављевић, нав. дело, стр. 514.

памет враћа пред смрт, онда када му више не треба; стога Јовановић не види „каквог интереса то лудило може имати за психологију: то улази пре у патологију“.³⁸

Такође, у приказу критичког метода Бранка Лазаревића, Јовановић, поводом Достојевског, истиче спрегу подсвести, неуобличености личности, нејединства карактера, не-цивилизованости и хаоса. У делима руског писца је „зло и добро помешано и у непрекидном међусобном рату: то је један хаос без уобличене личности и без јединства карактера.“³⁹ Књижевност Достојевског узбуњује и пушта на површину све оно што је код цивилизованих људи прикривено и успавано дубоко у подсвести, код Достојевскога се узбунило и изашло на површину: „кроз то своје 'подсвесно', које је постало јаче од „свеснога“ он осећа и наслућује ствари које превазилазе обичну осетљивост и обичну моћ схватања.“⁴⁰

Сличан се став уочава и у осврту на међуратну књижевност, такође у вези са не-рационалним стањима / областима душе и њиховим књижевним изражајима: „Подсвесно није се дало саопштити у јасном и правилном облику; млађи књижевници нису стога много бринули о облику; више су волели да оно што су открили у својој подсвести, кажу мутно и рогобатно, него да не кажу никако.“⁴¹ Иако се у наведеним исказима (поново) истиче темељна немогућност саопштавања подсвесног у „јасном и правилном“ облику, парадоксално, овакав колективни став може прерасти у књижевни манир, као што је био случај после Недићеве смрти, када је интуиција поново добила на цени, а у књижевности овладао један мање интелектуалан начин писања, са већим давањем маха слободном заносу и подсвесној осећајности. Тада се, међутим, видело „да је интуицију, када једном постане мода, могућно „симулирати“ као све друго, — и да књижевност која се на тај начин добива, није ништа мање 'фабрикована' него она књижевност из главе на коју се Недић јадао.“⁴²

О СВРСИ ПОЕЗИЈЕ

Иако од свих књижевних родова Јовановић сразмерно најређе пише о поезији, његови се увиди на битан начин дотичу и песничке проблематике. Поређење песништва хрватског песника Милана Беговића, поводом збирке *Knjiga Voccadoro* коју је овај под псеудонимом *Xeres de la Maraja* (Шерес де ла Мараха) објавио 1900.

³⁸ Исто.

³⁹ С. Јовановић, „Бранко Лазаревић“, *нав. дело*, стр. 209.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ С. Јовановић, „Богдан Поповић“, *нав. дело*, стр. 139.

⁴² С. Јовановић, „Љубомир Недић“, *нав. дело*, стр. 69.

године у Загребу, са стиховима наших песника Бранка Радичевића, Јовановића Змаја и Војислава Илића, открива Јовановићеве ставове о сврси поезије. Као што не прихвата начелну, унапред задату, књижевну тенденциозност, Јовановић одбија и програмски, рационално спроведени ларпурлартизам. Уколико је реч о интуитивном, инстинктивном путу који води ка уметности која је сама себи циљ, какав се нпр. среће код Војислава Илића, Јовановић га не одбацује, будући да је изворан и производи (макар за извесно време) неусиљен и природни изглед песништва. Када је, међутим, реч о претходно прописаном маниру, позајмљеном од страних књижевних школа (декаденти, симболисти, естети, сецесионисти) он непогрешиво изазива осећање патворености и шаблона. Тако Беговићеве песме „изгледају писане по једном шаблону, истина модерном, и управо **ultra** модерном, али тек по шаблону, ми осећамо да у њима има нечег срачуњеног и намештеног. Док их читамо, ми и нехотице пазимо како су направљене.“⁴³

У тексту о Недићу, у полемичком осврту на претходников критички став наспрам Змаја и Лазе Костића, Јовановић даје неколика запажања како о суштини њиховог песништва тако и о појединим питањима. У вези са Змајем, оспоравајући Недићев став да је Змај проблематичан лиричар јер је „песник без осећања, стихотворац врло вешт али и врло хладан“,⁴⁴ Јовановић истиче да је Змај био велики дидактични песник, који, за разлику од наших ранијих дидактичара, није давао моралне поуке него политичке, што није био озбиљан и сувопаран већ духовит и занимљив и што није био сув и хладан него имао извесне топлине и осећања. „То је био један лирски дидактичар, налик на једног Беранжеа, који би био прошао кроз школу немачких лиричара.“ Спајање поучности, духовитости и лиризма, по Јовановићевом мишљењу, начинило је од Змаја песника за све укусе, и ако се у виду има „његово изванредно осећање пригодности, његов непогрешни такт да нађе оне теме које у даном тренутку публику највећма занимају, — онда његова велика популарност код савременика постаје сасвим разумљива.“⁴⁵

Поред тога, Јовановић сматра да је Недић у заблуди и када наглашено хвали формалне особине Змајевог песништва. Јовановић тврди управо супротно: „Змајев је стих сиромашан сликом, рогобатан због честих и нагомиланих скраћивања, течан истина али и проливен, без ичега нарочито живописног и нарочито музичког, једнолико скакутав, често налик на сликовану прозу.“⁴⁶

⁴³ С. Јовановић, „Xeres de la Maraja...“, *Из историје и књижевности*, стр. 296.

⁴⁴ Исто, стр. 32.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, стр. 33

КЊИЖЕВНА КРИТИКА У ПРАКСИ

Сам Јовановић је био творац књижевног укуса не само кроз критику већ и кроз делатност практичног уређивања књижевних гласила – давања простора књижевности која би одговарала претпостављеној поетици и културном обрасцу. Управо као уредник *Српској књижевној гласнику*, Јовановић је, заједно са Богданом Поповићем, имао непосредну прилику да утиче на образовање слике књижевног тренутка и усмеравање јавног читалачког укуса у једном од најузбудљивијих тренутака новије српске књижевности, у коме је, након Првог светског рата, генерација „младих“ ступала на књижевну сцену. Пријемчив за нова, модернистичко-авангардистичка кретања, Јовановић је отворио странице *Гласника* за поетичке погледе и остварења најважнијих – или, макар: најумеренијих – представника нове књижевности и осећајности, Милоша Црњанског, Растка Петровића, Сибета Миличића, Светислава Стефановића.

Уравнотежени и толерантни приступ Јовановића, како у критици тако и у уређивачкој политици, према књижевним савременицима и појавама имао је и повратно дејство – чак и када су критички интонирани, искази „младих“ обележени су поштовањем према Слободану Јовановићу. Тако се Светислав Стефановић, оштро нападајући општи став критичара према новим тежњама у српској послератној књижевности, не мање критички дотиче и Јовановићеве студије о Недићу. Стефановић истиче да је ова студија „не само релативно најслабије од свега што је Г. Јовановић написао, него и сасвим апсолутно нешто тако инфериорно за име Сл. Јовановића на тој студији, да личи на једно ругање аутора самом себи, пошто се доста наругао свима и свему око себе.“⁴⁷ И поред оваквих оцена, међутим, Стефановић наглашава врло високо мишљење које има „опште и посебно о књижевној култури Г. Сл. Јовановића.“⁴⁸

Станислав Винавер, један од ретких авангардиста који није имао приступ страницама СКГ-а, вероватно због пародијских инвектива усмерених на Богдана Поповића и његову *Анџолоџију*, похвално истиче преображај кроз који су неки „стари“ прошли под утицајем „младих“. Винавер наводи да се у том тренутку пише другачије него пре појаве новог поколења писаца, будући да је интуиција „дошла до свога права.“⁴⁹

⁴⁷ „Светислав Стефановић, „Узбуна критике и најмлађа модерна“, *Мисао*, Београд, 1921, VI, 1, стр. 58-67; 2, стр. 136-147; 3/4, стр. 274-284, стр. 60.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Станислав Винавер, „Поводом ’ликвидације’ модернизма“, *Време*, XII/3616, 26. I 1932, стр. 2. Још један показатељ Јовановићевог склада са савременим тренутком види се и у његовом месту у најширим померањима књижевног полисистема: уколико је једна од особености Јовановићевих научних списа усмереност ка есејистици, у којој нестају напомене уз текст, оне се на ширем плану враћају у, на први поглед, умногоме неочекиваном, али, са становишта целине књижевности која тежи интердисциплинарној хибридикацији, логичном месту – у поезији, у поеми *Велики друг* Растка Петровића.

Захвата се дубље у метафизичку суштину живота „у срж слутње сна и удеса. Преображај се извршио међу оним старима који су имали замаха и живаца. (Слободан Јовановић и Исидора Секулић).“⁵⁰ Они, међутим, „стари“ који су „усвојили и водили београдски рационализам — који се састојао у страху од сваке тајне живота и језика, у ствари, до нас нису много ни писали. Они су просто били вођи нечега удобнога, што им је дозвољавало сваку духовну леност.“⁵¹

ТОЛЕРАНЦИЈА И УРАВНОТЕЖЕНОСТ

Није, стога, изненађујуће што се укупне претпоставке Јовановићевог приступа књижевности можда и на најбољи начин виде у предговору приповеткама Драгише Васића, једног од представника међуратног нараштаја блиског експресионизму. Јовановић ту даје заокружени спој описа Васићевог опуса, његовог места у традицији српског приповедања (реализам), уочавања најбитнијих особености (хумор; око за детаљ; витализам као једна од најзначајнијих одлика наше и стране међуратне књижевности; поетичка новост – субјективност, фрагментарност и нервоза),⁵² критичких опаски како опште природе (безличност старог реализма) тако и у вези са Васићем посебно (недостатак композиције и целовитости).⁵³ Поред тога, сасвим изузетно, у предговору Васићу виде се и одсеви присуства модерног, технолошког доба у Јовановићевим размишљањима о књижевности, помињање (инстант) фотографије и електричне енергије: „низ тренутних снимака“⁵⁴ у Васићевим приповеткама, њихово „електрично треперење“.⁵⁵

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Исто.

⁵² Јовановићева анализа Васићевог приповедног поступка показује сличности са разматрањем особености Вука Стефановића Караџића као сликара историјских личности. Вук је, и поред све „искиданости и недовршености својих историјских списа, имао и код догађаја и код људи осећање њиховог унутрашњег јединства и њихове укупне карактеристике, — и стога бележио само оно у чему би се то јединство и та карактеристика огледали.“ Слободан Јовановић, „Вук као сликар историјских личности“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 21.

⁵³ Јовановић овде проблем композиције сагледава као далеко обухватнији и озбиљнији од пуког слагања и срањивања књижевног дела: „Композиција није никада била јака страна наших приповедача; као у прављењу државе и у прављењу вароши, тако и у прављењу приповетке, ми смо се показали сељачки народ без виших конструктивних способности.“ „Драгиша Васић“ у: *Из историје и књижевности*, стр. 173.

⁵⁴ Исто. И овде се јавља сличност са виђењем Вукових портрета знаменитих историјских личности: они су „тренутни снимци, који су изненада ухватили свог модела у његовом-најкарактеристичнијем ставу.“ „Вук као сликар историјских личности“, *нав. дело*, стр. 25.

⁵⁵ С. Јовановић, „Драгиша Васић“, *нав. дело*, стр.174.

На крају, такав приступ доводи до одмерене и критички уравнотежене оцене Васићеве приповедне вештине, захваљујући којој се он приказује као реалиста који ради на основу спољашњих утисака, али код кога су ти утисци исувише јаки и болни; који нема⁵⁶ довољно владе над собом да те утиске 'обради у лепоти', него их баца на хартију са једном сировом непосредношћу. Уз то још долази његова узнемирена савест, његова сумња о утврђеним моралним вредностима, његова чежња за ширим човечанским идеалима. "Основну одлику Васићевог приповедања чине „пренадражени импресионизам“ и „душевни немир, те ће, према Јовановићевом мишљењу, његов е значај бити вероватно у томе да је „у нашу реалистичку приповетку унео ратну нервозност свога нараштаја.“⁵⁶

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ, (НАШ) САВРЕМЕНИК

Слободан Јовановић се у разматрањима књижевности дотиче широког распона питања, анализирајући однос надахнућа и песничке вештине код књижевника; везу емоционалног доживљаја прочитаног и накнадног промишљања текста и утиска; честу супротстављеност личног укуса или наклоности према одређеним ауторима, поетикама или раздобљима и потребе да се о њима објективно и јавно просуђује; укусе различитих врста читалачке или позоришне публике, итд. Потом, обухватајући проблематику сва три традиционална рода, Јовановић размишља у генолошким терминима, служећи се при анализи особеностима књижевних врста и жанрова (женска народна поезија, филозофско песништво, омладинска поезија; бајка, сатира, идила, моралистичка књижевност, приповетка, роман...). Поред тога, Јовановић даје исцрпне портрете наших најважнијих проучавалаца књижевности, не устежујући се да притом понуди критичко виђење врлина и мана њихових ставова. На крају, доноси и шире књижевноисторијске судове о динамици наше књижевности уопште, о различитим њеним токовима везаним за ауторске или жанровске увиде, бивајући, као полихистор,⁵⁷ у стању да прикаже упоредни књижевни и културни контекст и на тај начин додатно расветљавајући њен развој.

При томе Јовановић показује наглашен осећај за оно што је битно, макар то и не било по његовом личном укусу. У приступу критици, у свом је суду уравнотежен и обухватан, настојећи да читаоцу представи најважније видове појава о којима пише, како њихове лоше тако и њихове добре стране. Без обзира што високо цени композициону, то јест рационалну, страну књижевног дела, код Јовановића преовлађује став

⁵⁶ Исто, стр. 175.

⁵⁷ О томе више у Мило Ломпар, „Слободан Јовановић и књижевност“, у: С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, стр. 5–13.

супротстављања догматизму, обрасцима и маниризмима свих врста, и наглашавање изворног књижевног и читалачког доживљаја – само оно што је искрено проживљено и изазива емоцију заправо је вредно пажње. Потврђен у исказаним или подразумеваним паралелама између моралистичких списа и поезије, историјских портрета и прозе, овај став сведочи о Јовановићевом јединственом и обухватном укусу и поетичком погледу на књижевност.

Често и личан,⁵⁸ успостављајући присан однос како са аутором и његовим делом⁵⁹ тако и са сопственом читањем,⁶⁰ Јовановић се (и данас) показује изненађујуће савременим. Стога, ако по речима Албера Тибодеа,⁶¹ није ништа „теже него бити добар савременик, бити то уз меру и поштење духа, осетити и окусити своје време у покрету, у непосредности и несталности...“⁶² – у случају Слободана Јовановића као критичара, читаоца и уживаоца књижевности, слободно се може рећи да је ово, заправо, више него поуздан и прикладан опис.

⁵⁸ Насупрот у критици присутне предрасуде да „осим у биографским текстовима, Јовановић задржава строго безличан критичарски тон.“ Тијана Обрадовић, „Књижевна критика Слободана Јовановића“, *Проучавање оштрих књижевности данас*, Београд 2005, стр. 51.

⁵⁹ Каткад и дословно и непосредно, као што је то случај поводом књиге Милутина Миланковића *Кроз васиону и векове*. У раздраганом шаљивом писму Јовановић пише колеги академику поводом његовог исповедно-научно(фантастично) популаризаторског штива и одређених „шкакљивих“ тема, показујући и ширину сопственог читалачког укуса која би се тешко дала наслутити из његовог у објављеним текстовима јавно исказаног укуса: „Београд 21 април 1937. – „Поштовани Господине Колега, Ја сам Вам веома захвалан што сте били љубазни да ми за Ускрс пошаљете тако пријатну и у исти мах тако поучну лектуру. Ја сам, истина, читао то Ваше дело још у српском издању, али оно је доиста тако успело да се може и више пута читати. Да ли се сећате једног нашег разговора на једном великом пријему код нашег пријатеља Богдана Гавриловића? Били смо се Ви и ја повукли у један кут; ја сам Вас доста индискретно питао о тој пријатељици с којом сте се дописивали о Космосу; Ви сте били расположени за исповедање, – али тек што започесте, наиђе од некуда г-ђа Миланковић, – и песми би крај! Али мораћемо једнога дана продужити. Ја сам запамтио где смо стали! Још један пут велико хвала, – и срдачан поздрав од Вашег оданог Слободана Јовановића.“ Писмо Слободана Јовановића Милутину Миланковићу, *нав. дело*, стр. 201.

⁶⁰ „Пошто ласкам себи да имам више читалаца него што је *Дубравка*, кад се у нас давала, имала гледалаца (ако сте били међу њима, моја вам се претпоставка неће учинити тако нескромна), то ће јамачно бити потребно да пре свега испричам у чему је ствар.“ „*Дубравка*, приказане у три чина од Цива Гундулића“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 328-329.

⁶¹ Албер Тибоде (Albert Thibaudet, 1874–1936) Истакнути француски проучаваалац књижевности и књижевни критичар, сарадник часописа *La Nouvelle Revue française* 1912–1936.

⁶² Albert Thibaudet, *Physiologie de la critique*, Collection „Les Essais Critiques“ *La Nouvelle Revue Critique*, Paris, 1930. стр. 3.

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер, Станислав. „Поводом 'ликвидације' модернизма“, *Време*, XII/3616, 26. I 1932, стр. 2.
- Јовановић, Слободан. *Из историје и књижевности*, Беолетра, Београд, 2013.
- Јовановић, Слободан. *Порџреџи из историје и књижевности*, Маџица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд 1963.
- Ломпар, Мило. „Слободан Јовановић и књижевност“, у: Јовановић, Слободан. *Из историје и књижевности*, Беолетра, Београд, 2013.
- Милосављевић, Борис. *Слободан Јовановић – Теорија*. Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.
- Обрадовић, Тијана. „Књижевна критика Слободана Јовановића“, у: *Проучавање оџишће књижевности данас*, Филолошки факултет, Београд, 2005.
- Стефановић, Светислав. „Узбуна критике и најмлађа модерна“, *Мисао*, Београд, 1921, VI, 1, стр. 58-67; 2, стр. 136-147; 3/4, стр. 274-284.
- Трифуновић, Драган. *Из џреџиске Милуџина Миланковића, 1879-1958*, Бео Синг, Београд 2007.
- Thibaudet, Albert, *Physiologie de la critique*, Collection „Les Essais Critiques“ La Nouvelle Revue Critique Paris, 1930.

Bojan Jović

(RE)CONSTRUCTION OF A READER'S TASTE. LITERARY POETICS OF SLOBODAN JOVANOVIĆ

S u m m a r y

The paper examines the methodological-theoretical approach of Slobodan Jovanovic to literary works, with the intention of determining whether a common poetic denominator is found in the basis of various interests, and, if it exists, whether it consistently and uniformly reflects on the immediate critical judgements in the base of numerous Jovanović's writings on literature. The genealogical scope of Jovanovic's approach (drama and prose, followed by rarer but significant insights into poetry) is pointed out, in order to focus attention on literary types that are particularly appealing to the critic Jovanović. Finally, an attempt is made to (re) construct both Jovanović's literary taste and the corresponding view of (the value) of literature, which encompasses the range of his aesthetic, poetic, stylistic and axiological views.

Keywords: Slobodan Jovanovic, literary criticism, poetics, literary genealogy